

magán viselő médiatörvény-tervezetből. Sipos Balázs ekkor írta a könyvét, és az első fejleményeket még értelmezhetette.

Az viszont már nem férhetett a monográfiájába, hogy 2010 késő tavaszán, az országgyűlési választáson a Fidesz kétharmados többségre tett szert, és az egyik első dolga volt a médiatörvény-tervezetet megtisztítani a kompromisszumoktól. A 2010. december 21-én, hajnalban hatvanhat százalékos többséggel megszavazott új médiatörvény nem más, mint az immár jobboldali médiafőlény jogszabályba rögzítése, az angolszász modelttől való eltérés szentesítése. Vagyis a média nem gazdasági, hanem politikai vállalkozás, és ezt kérik a külföldi befektetőknek is tudomásul venni. Ezzel magyarázható a nyugat-európai médiabefektetők és kormányok felhördülése.

Sipos Balázs *Média és demokrácia Magyarországon* című könyvének egyik kétségtelen érdeme, hogy a politikától való szabadulás és a politikának való alávetettség három évtizedes folyamatát elhelyezi a nemzetközi összefüggésekben is. Sőt, az átpolitizálódott médiát bemutató, elemző könyv szerzője mintha megsejtette volna a legújabb fejleményeket, ezt írta ugyanis az elolvasósításról: „Ez a folyamat több volt államszocialista ország médiarendszerét is rokonítja a dél-európai médiarendszerekkel.” Aligha véletlen, hogy az öt dunántúli napilapot és a *HVG*-t is birtokló Ruhr-vidéki médiacég, a *WAZ* (*Westdeutsche Allgemeine Zeitung*) 2011 januárjában nem csak öt gépelt oldalnyi memorandumban tiltakozott a magyar médiatörvény ellen, hanem kihívta Essenbe a magyarországi lapok főszerkesztőit is, és bejelentette, hogy a helyzet elfajulása esetén nem csak a magyar, hanem a szerb, a román és a bolgár médiapiacról is kivonul.

Zöldi László

## Európa, avagy a háború lefolytatása más eszközökkel\*

Holly Case könyve, a *Between States* empirikusan bőségesen kutatott fejezetei az 1940-es második bécsi döntés és a szovjet hadsereg erdélyi megérkezése között eltelt négy év magyar–román viszonyára fókuszálnak. Mint az Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter naplójában szereplő

\* Holly CASE: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II.* (Stanford Monographs in Eastern European History.) Stanford University Press, Stanford, 2009. 349 p.

ugyancsak találó fricska nyomán széles körben ismert, a névleg szövetségben álló Magyarország és Románia ekkoriban heves párviadalt folytatott. Erdély kettéosztása ellenére (illetve részben éppen emiatt) az együttműködés lehetőségét az egyértelmű szembenállás írta felül, olyannyira, hogy alighanem csak a tengelyhatalmak ellenérdekeltségének és fegyelmező politikájának volt köszönhető, hogy a két ország között nem került sor nyílt fegyveres konfliktusra.

A szerző meglátása szerint még a bolsevizmus elleni háborúban való magyar és román részvétel is leginkább az egymás elleni pontszerzésre irányult. Eszerint a magyar és román háborús részvétel faramuci módon a békeszerződés megszületésének idejére vágyott kedvező helyzet kiérdemlését szolgálta – még ha idővel ki is világlott, hogy a felek valójában zsákutcába rohantak. Sőt mi több, miközben Erdély megszerzése érdekében a tengelyhatalmakat és a nyugati szövetségeseket egyaránt megcélzó propagandakampányt folytattak, éppen az ellen a nagyhatalom – a Szovjetunió – ellen léptek háborúba, amely az Erdély-kérdést a háború végén eldöntötte (95).

Közismertnek tekinthető az, hogy Erdély területét Románia és Magyarország is mindenféleképpen meg akarta kaparintani, valamint a közvetlen háborús konfrontáció hiányában ezt a harcot más eszközökkel folytatták. Ezzel ellentétben mindmáig kevésbé kutatott és alig ismert, hogy a kompromisszumos megoldásokat elvető állami hozzáállás, a – politikai-ideológiai álláspontoktól szinte teljesen függetlenül – rugalmatlan román és magyar Erdély-kérdésbeli célok pontosan hogyan határozták meg a két fél konkrét lépéseit. Holly Case könyve ennek részletes vizsgálatával a két ország történései számára is több újdonsággal szolgál.

A szerző könyvének lapjain elsősorban azt adatolja, hogy a belpolitikai és a diplomáciai erőfeszítések éppúgy, mint a kulturálisak és a tudományosak jórészt ezzel a területszerzési tervvel függtek össze. Mivel Erdély földrajzilag mindkét nemzetállam szempontjából viszonylag periferikus, viszont mindkét nemzeti elbeszélés szerint központi jelentőségű terület, a vonatkozó nemzetállami mobilizáció igencsak kiterjedt volt.

A *Between States* egyik legnagyobb erénye, hogy ennek a szimultán mobilizációs folyamatnak a tárgyalásakor a szokatlanul erős párhuzamokra irányítja figyelmünket. A könyv részletesen és meggyőzően bizonyítja, hogy a terület kizárólagos birtoklását tekintve azonos, bár egymást kölcsönösen kizáró céljuk összefonódások, „elutasító utánzások” sorát hozta létre. A nemzeti historiográfiák egyoldalú, sőt rendszerint erkölcsi értelemben hierarchizált szemlélete helyett e könyv lapjain a magyar és a román fél sokkal inkább gyűlölködő ikrekre hasonlít, mint-

sem szubsztanciálisan eltérő – vagy netalántán a másikat egyértelműen felül-, illetve alulmúló – felekre.

A két állam lépéseinek megítélését kiegyensúlyozottság jellemzi. Ez az üdvözlendő, bár helyenként némileg túlhajtottnak tűnő kiegyensúlyozottság a könyv empirikus esettanulmányait éppúgy meghatározza, mint történeti bevezetőjét. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kötet csak mérsékelten tekinthető összehasonlító jellegűnek, hiszen a szerző a magyar és a román oldal között szinte kizárólag párhuzamosságokat figyel meg. Case-nek erre természetesen igen jó alapja van, a második világháborús években kimutatható hasonlóságok ugyancsak markánsak. Bár az észak-erdélyi nemzetiségi arányok jóval kiegyenlítettebbek voltak a dél-erdélyiekénél, Románia és Magyarország viszonya, a kölcsönösség elvét hangsúlyozó, azt azonban leginkább a megtorlás viszonzásaként gyakorló politikája éppen a második világháború éveiben volt a leginkább szimmetrikus (225). Továbbá két keleti-európai, de nem szláv népről van szó (utóbbinak a nácik hozzáállása szempontjából ekkoriban különleges jelentősége volt), két a háború nagy részében nem megszállt német szövetséges államról, amelyekben jelentős kisebbségek is éltek: a másik nemzetiség tagjai mellett (enyhén szólva pikáns módon) főként németek és zsidók. Case kiegyensúlyozási kísérlete alól csak részleges kivételt jelent a zsidókérdést tárgyaló fejezet, valamint annak jelzése, hogy az 1940-es észak-erdélyi magyar hatalomátvételnek és időleges berendezkedésnek – amelynek része volt, hogy elégtételt szerezzenek a közelmúlt sérelmeiért – nincs román párja, mint ahogy az 1944-es szovjet–román háborús (vissza)hódításnak sincs magyar megfelelője, továbbá e két esemény egymásnak sem igazán feleltethető meg.

A központi fontosságú célként bemutatott Erdély megszerzéséért folytatott mobilizáció önállóan történő tanulmányozása sajnos egyben azt is jelenti, hogy az Erdély-kérdés viszonylagos jelentőségét nem fontolja meg a szerző. Az, ahogy e felett Case átsiklik, megítélésem szerint a könyv legkomolyabb mulasztása. A szerző visszatérően utal az Erdély-kérdés óriási jelentőségére, szinte minden egyéb megfontolást átszínező és felülíró szerepére. Itt azonban, érzésem szerint (a tudományos alaptézissel kapcsolatos amerikai elvárásokkal amúgy többé-kevésbé összhangban) némileg túloz. Ellenvetésként annyi feltétlenül megfogalmazható, hogy Erdély nem minden szereplő számára volt egyformán perdöntő kérdés. Miközben szinte minden fontos politikai aktor hangsúlyozta Erdély kivételes jelentőségét, súlyának gyakorlati megítélése minden valószínűség szerint igencsak eltért például Kaposvárott és Kolozsvárott, Brassóban és Brăilában.

Ezért meglepő az, hogy a különböző szereplők Erdélyhez való eltérő viszonya nem része a *Between States* elemzésének – még az sem merül fel, mit jelentett az, hogy például Maniu és Bethlen is erdélyi volt, míg Horthy vagy Antonescu nem voltak azok. Továbbá az erdélyiek és a nem erdélyiek viszonya is csak meglehetősen röviden kerül bemutatásra. Állami fókuszából következően a könyv alapvetően kétszereplős, Magyarországról és Romániáról szól – nem pedig három- (magyarok, románok, erdélyiek) vagy négyszereplős (erdélyi románok, erdélyi magyarok, magyarországi magyarok, regáti románok).

Case a területszerzésre irányuló igyekezetet már-már abszolutizálja, mindent átítató ideológiát lát benne. Ez leginkább akkor mutatkozik meg, amikor még a zsidópolitika változásait is megpróbálja (megítélés szerint nem túl meggyőző módon) alárendelni az Erdély-kérdésnek (195). Bár jogos azon megfigyelése, hogy a magyar és a román zsidópolitika egyaránt inkonzisztens volt és alakulásában szerepet játszott a számvetés a két ország nemzetközi megítélésével. Mégis nehéz lenne érveket találni amellet, hogy a megfelelő politikai hátszél esetén könnyűszerrel magyarként definiálható észak-erdélyi zsidók halálba küldése bárki szerint is Erdély magyar birtoklásának esélyeit javította volna. Ehhez hinni kellett volna a nácik világháborús győzelmében, ami 1944 tavaszán már igencsak nehéz (bár kétségkívül nem teljesen lehetetlen) volt. Számomra a magyar holokauszt ebből a szempontból nézve is öngyilkosságnak tűnik, nem pedig területszerzésre irányuló, förtelmesen immorális, de azért a maga torz módján racionális kalkulációnak. Más szavakkal kifejezve: a nemzeti homogenitás radikálisan antiszemita programja ekkorra felülírta a pragmatikus diplomáciai szempontokat. Úgy gondolom tehát, hogy a modern antiszemitizmusnak az Erdély-kérdésen keresztüli case-i értelmezéseivel komoly problémák vannak – bár a kettő között valóban léteztek összefüggések, így a felvetések egy része gyümölcsöző és továbbgondolásra érdemes.

Empirikus tanulságain és néhány vitatható tézisének túl a *Between States* az újkori hadászat elméleti alapjait lerakó Carl von Clausewitz híres mondatát is (mely szerint a háború a politika folytatása más eszközökkel) új fénybe helyezi. A könyv általános felvetése ugyanis nem más, mint hogy az Erdély-kérdés a nacionalista politika nemzetfelettségét mutatja és az európai eszme elterjedésének története szempontjából is releváns. Első hallásra talán provokatívnak tűnő módon Case a második világháborús fejleményeket a jelenkori Európa-gondolat kialakulása felől szemlélve szintén jelentősnek tartja: a könyv azt kívánja érzékeltetni, hogy az Erdély-kérdésre adott eltérő válaszok közötti versengés mikép-

pen tette azt európai jelentőségű kérdéssé. Sarkítva: Európa ennek a történetnek a fényében a háború lefolytatása más eszközökkel. Nem mellesleg a könyv hármaskéntes címe is ezt hivatott kidomborítani: a *Between States* Erdély két állam közötti felosztásának tényén túl arra utal, hogy az európai eszme történetének átmeneti időszakáról (második jelentés) szóló monográfia szerint ezen eszme államok egymás közti vetélkedéséből született meg (harmadik jelentés).

Másképpen kifejezve Case meglátása az, hogy ezek a párhuzamosan gondolkodó nemzeti aktorok Európát sajátos érdekekkel és cselekvőképességgel ruházták fel. A szerző állítása szerint Magyarország és Románia ugyan leginkább saját kisebbségvédelmi és/vagy területi ambícióit kísérelte meg európai érdekként elővezetni és elfogadtatni, eközben azonban az államiság és a szuverenitás általános szabályairól is keletkezett tudás. Feltűnő, hogy a versengő felek szinte teljesen azonos kérdéseket tartottak relevánsnak – mindössze a kérdések gyakorlati megítélésében álltak szöges ellentétben egymással.

A magyar–román történet külön érdekessége, hogy a kisebbségi jogok retorikája a második világháború évei során sem szünetelt. Sőt, mint azt a könyve negyedik fejezeteként szereplő legmeghökkenőbb esettanulmány bizonyítja, az itteni béke fenntartásában érdekelt náci Németország és fasiszta Olaszország is hajlandó volt részt vállalni ezek erdélyi felügyeletében. Hosszabb távon szemlélve azonban az is látszik, tehetjük hozzá, hogy az európai követelmények magyar és román átfogalmazásait, az egyéni és kollektív jogok viszonyának különböző, látszólag elméleti igényű értelmezéseit is elsősorban a szereplők hatalmi pozíciójából, azaz a határon belüli kisebbség, illetve a határon túli, de sajátuk vallott kisebbség relatív jelentősége alapján lehet megérteni. A valóban közös tudás elterjedtsége emiatt csakugyan viszonylagosnak látszik.

Case kiemeli, hogy európaiságuk versenyeztetése során magyarok és románok a biztonságot és legitimitást nyújtó igazságos fél szerepét osztották Európára. Könyvének záró fejezetében pedig kifejezetten azt hangsúlyozza, hogy ez a sajátos viszonyulási mód, akárcsak az Európán keresztül megvalósíthatónak vélt magyar és román bel- és külpolitikai alapcéllok mind a mai napig igencsak erős folytonosságot mutatnak (208, 223). A szerző megítélése szerint változás leginkább abban észlelhető, hogy a korábbi Erdéllyel kapcsolatos egymást kölcsönösen kizáró nemzeti konszenzust az Európa körüli váltotta fel (223). Ez nem hangzik kis előrelépésnek, bár hosszabb távú következményeit korai lenne már most megítélni.

A *Between States* további általános tétje, hogy magának a második világháborúnak mennyire tulajdonítunk ideologikus értelmet, valamint

mennyire éles törésként beszéljük el a háborús éveket. Case, miközben a magyar–román szimmetria szempontjából sajátos periódusnak mutatja az 1940–44 közöttit, mégis inkább a háborún átívelő kontinuitások mellett érvel. Ezek léte nem is meglepő, hiszen az Erdély hovatarozásának eldöntésekor felvetett szempontok alig változtak annak a modern elképzelésnek a térnyerése óta, hogy az államot lakosai és területe határozza meg. (Így az sem tűnhet különösebben furcsának, hogy a tengelyhatalmak és a nyugati szövetségesek megfontolásai ezen a téren kifejezetten hasonlóak voltak.)

Case emellett a háború ideologikus értelmezésével szemben annak (paradox módon) rugalmatlan nemzeti követeléseken nyugvó reálpolitikai vetületét domborítja ki. Magyarország és Románia is legfőképpen a végső győztesekkel szeretett volna egy oldalra kerülni. A nemzeti éltek szempontjából különösen tragikus módon ez egyáltalán nem úgy sikerült, ahogy remélték. Bár Romániának még pont idejében sikerült átállnia, és visszakapta Erdélyt, a szovjet megszabadítás köztudomásúlag ott is megszállást eredményezett – miközben Magyarország számára a világháború mindhárom szempontból a lehető legrosszabb kimenettel ért véget. Végezetül felvethető, hogy az ideologikus, elsősorban faszizmus és antifaszizmus ellentétében gondolkodó történetmondás dominanciája miatt eddig se a magyar, se a román történet nem volt képes beilleszkedni az összeurópainak gondolt háborús elbeszélésekbe. A területszerzésben érdekelt, éppen ezért a nagyhatalmak kegyét kiérdemelni óhajtó nacionalista reálpolitikusok portréja a *Between States* lapjain rávilágít ennek okaira – és meghaladásához is jelentősen hozzájárul.

*Laczó Ferenc*